

УДК 78.071.1(477)

ВАЛЕНТИНА АНТОНЮК

**БОЛЕСЛАВ ЛЕОПОЛЬДОВИЧ ЯВОРСЬКИЙ:
ГРАНІ ОСОБИСТОСТІ**

Висвітлено аспекти особистості видатного теоретика, мистецтвознавця, музиканта, педагога, громадського діяча Б. Яворського, які вражають своїм гармонійним поєднанням і досконалим розвитком кожного його таланту. Зазначено, що сам Б. Яворський ніколи не диференціював своєї різнопланової діяльності, був глибоко переконаний, що все це – лише різні боки загального музично-історичного процесу.

Ключові слова: концертмейстер вокалістів, менеджер музичного мистецтва, теорія Б. Яворського, музично-історичний процес.

Валентина Антонюк. Болеслав Леопольдович Яворский: грани личности. Освещены аспекты личности выдающегося теоретика, искусствоведа, музыканта, педагога, общественного деятеля Б. Яворского. Отмечено, что сам Б. Яворский никогда не дифференцировал свою разноплановую деятельность, будучи глубоко убежденным, что все это – лишь разные стороны общего музыкально-исторического процесса.

Ключевые слова: концертмейстер вокалистов, менеджер музыкального искусства, теория Б. Яворского, музыкально-исторический процесс.

Valentyna Antonyuk. Boleslav Leopoldovich Yavorsky: Planes of Personality. Planes of personality of outstanding theoretician, art historian, musician, teacher, public figure B. Yavorsky impress by harmonious combination and perfect development of each of his talent. B. Yavorsky himself never differentiated his diverse activity being deeply convinced that it was just different faces of general musical-historical process.

Key words: accompanist of vocalists, manager of musical art, theory of B. Yavorsky, musical-historical process.

© Антонюк В. Г.

Актуальність обраної теми полягає у необхідності вивчення досвіду видатних майстрів, наших співвітчизників, які працювали над створенням парадигми вищої музичної освіти. Ставимо за мету показати різні грані багатоаспектної професійної діяльності Болеслава Леопольдовича Яворського – доктора мистецтвознавства, піаніста, композитора, педагога, музично-громадського діяча, одного з перших професорів Київської консерваторії. Обираємо своїм завданням віднайти й заповнити змістом лакуни у творчій біографії відомого митця, автора «теорії Яворського»¹.

Отримавши ґрунтовні музичні знання від матері та приватних учителів у Харкові, Б. Яворський, після переїзду сім'ї до Києва, у тринадцятирічному віці розпочав самостійну трудову педагогічну та акомпаніаторську діяльність, яка в усі періоди його життя була нерозривно пов'язана з науковою. З 1890 р. викладав теоретичні дисципліни у приватних музичних навчальних закладах Києва; протягом 1893–1898 рр. працював концертмейстером вокалістів у класі викладача Київського музичного училища К. Еверарді та навчався там як піаніст у В. Пухальського, а як теоретик – у Є. Ріба (учня М. Римського-Корсакова)².

---

¹ Болеслав Леопольдович Яворський (1877, Харків – 1942, Саратов) – доктор мистецтвознавства, піаніст, композитор, педагог, музично-громадський діяч, вихованець київської та московської шкіл, у 1916–1921 рр. – професор Київської консерваторії, засновник і перший директор Народної консерваторії. Серед його учнів – М. Леонтович, Г. Верьовка, М. Вериківський, П. Козицький, Е. Скрипчинська, А. Альшванг, Ф. Надененко, М. Пекеліс, В. Цуккерман, С. Протопопов, В. Дукельський та ін. Б. Яворський – автор опер «Пелеас і Мелізанда» (1907), «Вишка Жовтня» (1930, Большой театр); балету «Джен Вальмор» (1910); оркестрової п'єси, фортепіанних творів, понад 30 романсів на сл. К. Бальмонта, А. Белого, В. та О. Брюсових, Ван Лерберга, М. Метерлінка, І. Пулькіна, Ф. Сологуба, П. Шеллі (вид. П. Юргенсона, 1913, 1915), а також кількох опусів сольних і хорових обробок українських народних пісень, записаних від П. Сениці та ін.; аранжировальник низки солоспівів «Й. С. Баха. Пісні й арії. Фортепіанний супровід на основі баса Й. С. Баха» (1939; 2-е вид. 1966).

² Важливо зазначити: ще в ХІХ ст. поняття концертмейстер стосовно піаніста не існувало (впорядковуючи англomовну анотацію до статті,

Про перший, київський період (1889–1898 рр.) Б. Яворський згадує в автобіографії, виказуючи особливу вдячність видатному італійському маестро К. Еверарді за свої пізнання у царині вокального мистецтва й італійського стилю вокального виконавства¹. У таких його роботах, як «Психологічний етюд-характеристика поведінки й міміки співака при моральному пригніченні та при енергійній пристрастності» (1901), «Про народну пісню» (1917), «Дихання» (1924), «Спів і співаки» (1932), «Камерний спів» (1935)² зафіксовано головні принципи роботи з вокалістами, перейняті від К. Еверарді та розвинені у процесі самостійної виконавської практики. Саме Б. Яворському, поряд з уведеними в музикознавство термінами «інтонація», «внутрішня слухова настройка», «ритмічна грань», «синергія», «зіставлення тональностей», «теорія музичного мислення» та ін., належить і класифікація стилів співу на «камерно-мініатюрристичний», «камерно-станковий», «фресково-концертний» та «оперно-декоративний»³. Як бачимо, концертмейстерська діяльність зі співаками стала важливим підґрунтям наукових пошуків Б. Яворського й визначила домінанту його композиторської та виконавської творчості: це була вокальна музика.

Історичне музикознавство, досліджуючи різні сфери художнього життя, випустило з поля зору таку важливу тему, як концертмейстерська діяльність піаністів-композиторів, які

ми знайшли цьому підтвердження: термін «концертмейстер» стосується не піаністів, а оркестрових музикантів, керівників відповідних груп інструментів). Композитори ж традиційно займалися усіма видами концертмейстерської та акомпаніаторської діяльності.

¹ Яворский Б. Л. Краткая автобиография / Б. Л. Яворский // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 33.

² Див.: Авербух Л. А. Даты жизни и деятельности / Л. Ф. Авербух // Там само, с. 611–661.

³ Там само, с. 655.

традиційно супроводжували виконання не тільки своїх, а й чужих творів, у результаті чого відбувався унікальний творчий акт, коли один автор ставав інтерпретатором творів іншого майстра – свого попередника чи сучасника. Для пізнання історії музики подібні художні події мають непересічне значення, оскільки відображають не просто виконавську еволюцію, а й процес творчого (композиторського) переосмислення музичного матеріалу. Б. Яворський, поза своєю науковою, педагогічною, композиторською, сольною піаністичною та музично-організаційною діяльністю, був широко відомий саме як концертмейстер вокалістів, який вимагав від них «<...> великої роботи над поєднанням музичного образу зі словесним <...> Для досягнення цієї мети Болеслав Леопольдович придумував ряд технічних вправ для чіткої та виразної роботи над словесним текстом», – згадує народна артистка СРСР К. Держинська¹. Розповідаючи про роботу Б. Яворського з вокалістами над образом, О. Бутомо-Названова відзначає його «невичерпну крилицю знань, інтересів, різнобічне охоплення життя, ерудицію в царині мистецтва, якийсь винятковий дар <...> творчості життя»², і, хоча сам він ніколи не співав і не володів тим специфічним комплексом, описаним М. Дейша-Сіоницькою у праці «Спів у відчуттях»³ (1926), «різнобічна обдарованість Б. Л. (Б. Яворського – В. А.), увага, його бажання завжди проникнути в суть явища, яке вивчається, давали йому іноді й у цій царині перевагу над фахівцями»⁴. Б. Яворський виробив і засто-

---

¹ Держинская К. Г. Имя, которое я вспоминаю с благодарностью / К. Г. Держинская // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 233.

² Бутомо-Названова О. Н. О работе Б. Л. Яворского с вокалистами над образом / О. Н. Бутомо-Названова // Там само, с. 236.

³ Дейша-Сионицкая М. А. Пение в ощущениях / М. Дейша-Сионицкая. – М. : Гос. Муз. изд., 1926. – 31 с.

⁴ Бутомо-Названова О. Н. О работе Б. Л. Яворского с вокалистами над образом / О. Н. Бутомо-Названова // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 :

совував у роботі з вокалістами унікальний комплекс аналітичних методів, націлених на відтворення художніх образів кожного виконуваного твору, відповідно до жанру, стилю, композиторського задуму. Доречно навести цікаві судження про образність, які сформулював О. Гольденвейзер: «<...> Я не перестаю повторювати своїм учням про необхідність відповідності звукового образу рухам і відчуттям того, хто грає <...>. У співака є перевага: його інструментом є його власний голос»¹. Пошуки критеріїв інтелектуального впливу на вокалістів у царині епістолярної спадщини піаністів-концертмейстерів – рідкісні, але надзвичайно результативні, й заслуговують на вивчення². Б. Яворський вимагав від співаків особливої уваги до пластичних мистецтв, просив їх рухатися у ритмі вокальної музики, відшукуючи пластику й зручність мелодії у пластичних рухах тіла (сутолосними були методи синтезування сценічної мови Леся Курбаса та евритмія танцівниці Аїседори Дункан). Б. Яворський прищеплював вокалістам навички «логічного розбору та вивчення тексту напам'ять <...> читання тексту з диригуванням (без супроводу), після чого можна було перейти до виконання мелодії (музика і словесний текст) із диригуванням, а вже потім – до співу романсу в супроводі фортепіано», – згадує О. Горощенко³. Сформувавшись як концертмейстер під керівництвом славетного маестро Еверарді, Б. Яворський

Б. Яворський. Статті. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Б. Яворський. Статті и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 237.

¹ Гольденвейзер А. Б. Несколько мыслей о воспитании певца / А. Б. Гольденвейзер // Советская музыка. – 1952. – № 9. – С. 72–74.

² Виноградов К. М. О специфике творческих взаимоотношений пианиста-концертмейстера и певца / К. М. Виноградов // Музыкальное исполнительство и современность : сб. ст. / сост. М. А. Смирнова. – Вып. 1. – М. : Музыка, 1988. – С. 156–178.

³ Горощенко О. М. Работа Б. Л. Яворского с вокалистами / О. М. Горощенко // Б. Яворський : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворський. Статті. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статті и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 244.

уже ніколи не полишав роботи зі співаками. У різні періоди свого життя він готував розгорнуті концертні програми з Олексієм Аскоченським, Марією Баратовою, Ольгою Благовидовою, Олександром Богдановичем, Ольгою Бутомо-Названовою, Людмилою Васнецовою, Оленою Гейциг, Олімпіадою Горощенко, Ксенією Держинською, Марією Дейша-Сіоницькою, Лідією Звягіною, Ніною Кошиць, Володимиром Лоським, Ольгою Окуневою, Назаром Райським, Євгенією Романовою, Серафимою Сенициною, Миколою Філімоновим, Оленою Хренніковою, Марією Цибущенко, Тамарою Шенейх, Олександрою Шперлінг, Анною Ян-Рубан та ін. У 1907–1911 рр. Б. Яворський разом із солісткою Большого театру М. Дейша-Сіоницькою організував 15 безкоштовних вечорів – «Музичних виставок», які відбувались у залі Синодального училища (Москва). Деякі з них були повністю присвячені камерній творчості сучасних авторів, зокрема і його власній романсовій музиці. У 1928 р. він провів цикл концертів «Пушкін в музиці» з О. Бутомо-Названовою, також виступаючи як піаніст-концертмейстер і лектор.

Іншою сферою його діяльності була музично-організаційна. По закінченні у 1903 р. Московської консерваторії у С. Танєєва (спеціальна теорія та композиція) та М. Шишкіна (фортепіано) Б. Яворський брав участь у роботі Музично-етнографічної комісії при Московському університеті; викладав у Московській народній консерваторії (спільно з С. Танєєвим був одним із її засновників), проводячи велику методичну роботу зі складання навчальних планів, програм, створення методичних рекомендацій тощо. Спільно з Р. Глієром та О. Скрябіним, Б. Яворський – серед засновників Спілки російських композиторів (1913) та Бюро з експлуатації авторських прав на музичні твори (1914). Увесь цей досвід знадобився йому під час другого київського періоду, що тривав протягом 1916–1921 рр.

Прийнявши пропозицію директора Київської консерваторії Р. Глієра, Б. Яворський з вересня 1916 р. працює тут професором кафедри фортепіано та композиції. Попри знач-

не педагогічне навантаження (навчав із фаху 39 піаністів та 12 композиторів), продовжує активно виступати як піаніст і концертмейстер у Києві та Москві. Концерти відбуваються майже щоденно, у програмі – класичні та щойно написані твори: його власні та колег-композиторів. Проводить численні майстеркласи – творчі зустрічі своїх учнів із видатними музикантами і композиторами Ф. Блуменфельдом, Ф. Гартманом, О. Глазуновим, Р. Глієром, М. Гнесіним, Г. Нейгаузом, С. Прокоф'євим та ін. (у книзі відвідувань його класу в Київській консерваторії – 88 записів)¹. Восени 1917 р. Б. Яворський створює план майбутнього музикознавчого факультету Київської консерваторії, у якому містяться такі дисципліни, як філософія, естетика, мистецтво та музичні стилі. Окремий аспект його діяльності становило музичне просвітництво, спрямоване на молодь і дітей: ця робота здійснювалась у заснованій ним у 1917 р. у Києві при Товаристві народного театру і мистецтв Народній консерваторії, першим директором якої він був.

У 1918 р. Б. Яворський, на запрошення Ф. Блуменфельда, працює професором теорії музики у Вищому музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка, а в 1920 р. викладає «Вступ до науки про музику», «Історію музики», «Основи вчення про ладовий ритм» для студентів-музикознавців Київського університету. Тут необхідно зазначити, що музичне життя Київського університету св. Володимира з часу його заснування у 1834 р. мало два рівні: освітньо-професійний та аматорський. Сам Б. Яворський, будучи в 1897–1898 рр. студентом математичного факультету цього закладу, відвідував тут лекції з історії й теорії музики, які невдовзі було перенесено до Київської консерваторії, значною мірою завдяки його організаторським зусиллям. Б. Яворський стояв біля витоків реорганізації Київської

---

¹ Див.: Авербух Л. А. Даты жизни и деятельности / Л. Ф. Авербух // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 629.

консерваторії й Музично-драматичного інституту в новий навчальний заклад, брав безпосередню участь у формуванні нової музично-освітньої парадигми, сприяв виробленню навчальних планів для теоретиків та істориків музики, яких у Київській консерваторії на той час іще не готували (спершу тут були лише виконавські факультети).

Працюючи у Києві упродовж яскравого і трагічного чотириріччя української державності (з 1918 по 1922 рік), Б. Яворський не тільки багато виступає як піаніст, ансамбліст і концертмейстер вокалістів, а й веде семінари та лекції, пише наукові статті, у яких кристалізується його майбутня теорія музичного мислення. Наприкінці 1919–1920 навчального року меморандум вчених Києва рекомендує його в Українську академію наук з проханням присвоїти звання академіка. Б. Яворський не стояв осторонь політичного життя України, і на початку 1921 р. ввійшов до Комітету пам'яті М. Леонтовича – одного зі своїх учнів. Майже всіх членів цього новоствореного Комітету невдовзі було репресовано¹. Невідомо, як би

---

¹ Ось що пише про це В. Кузик: «Хто ж були ті перші, котрі виголосили заклик “гуртуймося”? 1 лютого значна група митців, професори і студентство зібрались у Київському музично-драматичному інституті ім. М. В. Лисенка, щоб, як годиться за християнським звичаєм, спорядити концерт з творів Леонтовича. А по концерті урядили Комітет пам'яті М. Леонтовича. Сьогодні годиться з глибокою шанобою у серці назвати кожного з них, бо то здебільшого люди, знаменні для нашої культури: Кирило Стеценко – видатний композитор, фундатор Комітету, Юхим Михайлів – художник-символіст, поет, мистецтвознавець, перший голова Комітету, Олесь Чапківський – журналіст, мистецтвознавець, секретар Комітету, Пилип Козицький – композитор, педагог, заступник голови Комітету, Климент Квітка – вчений-фольклорист, Дмитро Ревуцький – фольклорист, філолог, мистецтвознавець, перекладач; композитори, більшість з яких були і диригентами, – Михайло Вериківський, Яків Степовий, Борис Лятошинський, Григорій Верьовка, Федір Попадич, Порфирій Демущий, Василь Верховинець, Павло Гайда; вчений-теоретик Болеслав Яворський, видатний поет, а на той час і хоровий диригент Павло Тичина, блискучий піаніст і педагог Фелікс Блуменфельд, хоровий диригент Нестор Городовенко, новатор театральної режисури Лесь Курбас, відомий актор Іван Садовський, поет Ва-

склалась доля Б. Яворського, якби не його від'їзд до Москви на терміновий виклик наркома освіти А. Луначарського. Відтак, у 1921–1930 рр. працював у Наркомпросі: був членом Державної вченої ради й завідувачем музичним відділом Головного управління професійної освіти всього СРСР. Під його керівництвом було реалізовано ідею безперервної музичної освіти, а саме, утвердження її трьох ланок: нижчої (музична школа), середньої (музичний технікум) і вищої (консерваторія), та створено єдиний навчальний план. Водночас продовжував педагогічну діяльність, завідував навчальною частиною в Першому Московському державному музичному технікумі, виступав з блискучими науковими доповідями, зокрема, у консерваторіях Києва, Ленінграда й Москви, де вів постійні семінари (найпомітніші – «Бахівський» та «Історія виконавських стилів»). Упродовж 1921–1931 рр. Б. Яворський був дійсним членом Московської державної академії художніх наук.

5 лютого 1930 р. у Москві відбулася Всесоюзна наукова конференція, присвячена теорії ладового ритму. Серед численних промовців – вихованці Б. Яворського у Київській консерваторії: Г. Верьовка («Про музичну роботу на основі ладового ритму в Україні»), Н. Гольденберг, С. Протопопов, І. Рабинович. Після диспуту Б. Яворський упродовж п'яти годин відповідав на запитання. Однак уже незабаром теорію

лер'ян Поліщук, славний бандурист, письменник і актор Гнат Хоткевич, живописець, актор, президент Української академії мистецтв Микола Бурачек, видатний історик культури Сергій Єфремов, історик мистецтва Данило Щербаківський, викладачі муздраміну ім. М. Лисенка Іван Волянський, Сергій Дурдуківський, Сергій Тележинський, Васильченко, Яструбецький, Харченко. До складу Комітету були також запрошені як почесні члени батько композитора Дмитро Феофанович Леонтович, дружина композитора – Клавдія Ферапонтівна, його сестри – Вікторія Леонтович та Олена Мончинська. У 30-ті роки більшість членів Товариства ім. М. Леонтовича зазнали репресій, а саме Товариство – за буржуазно-націоналістичний напрям роботи – у лютому 1928 р. ліквідовано» (Кузик В. В. Товариству ім. М. Леонтовича – 75 років / Валентина Кузик ; Центр муз. інформ. Спільки композиторів України. – К., 1996. – 6 с.).

Б. Яворського було визнано «немарксистською», а деякі слабодухі учні його зрадили.

У сезон 1930–1931 рр., у зв'язку з постановкою своєї опери «Вишка Жовтня», Б. Яворський працював педагогом-концертмейстером оперної майстерні Московського Большого театру, де також проводив численні семінари й практичні заняття з вокалістами, присвячені проблемам музичного мовлення, слухання музики, дикції, ритміки, теорії музичного виконавства, сольного та ансамблевого співу. Із 1932 р. працював старшим редактором державного музичного видавництва («Музгиз»), і тільки восени 1938 р. отримав запрошення Московської консерваторії для читання лекцій з авторського курсу «Історія виконавських стилів» аспірантам усіх факультетів, а також для втілення масштабних творчих проєктів. Одним із них була постановка опери С. Танеєва «Орестея», здійснена в 1939 р. спільно з А. Доліво на кафедрі камерного співу. Ось як про це згадує піаністка М. Юдіна: «Участь Болеслава Леопольдовича у створенні постановки “Орестеї” Танеєва виразилась також у вельми яскраво прочитаній ним лекції (для всього педагогічного і студентського складу МДК) про Танеєва, його творчість і свої зустрічі з чудовим композитором. Народу було багато, враження сильне, писались записки, ставились запитання, як завжди, довкола Яворського “життя вирувало!” <...> Як у всіх своїх вдалих і натхненних висловлюваннях, Болеслав Леопольдович зумів відшукати Вічне у скороминущому, об'єднати далеке і протилежне, знаходячи основний стрижень трагічного конфлікту»¹.

На початку 1941 р. Б. Яворському було присуджено науковий ступінь доктора мистецтвознавства без захисту дисертації. А наступного року він помер, працюючи за письмовим

---

¹ Юдина М. В. Воспоминания о Б. Л. Яворском / М. В. Юдина // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 204.

столом. Останнім його адресатом був Д. Шостакович (їхнє листування розпочалось у 1925 р.), який незадовго перед тим допоміг професору Б. Яворському поліпшити житлові умови в Саратові, де перебувала в евакуації Московська консерваторія.

З ім'ям Б. Яворського насамперед асоціюється теорія ладового ритму (сам термін означає розгортання ладу в часі), що справила великий вплив на подальший розвиток музикознавства: «так у консерваторії називають науку про “музичне мислення”, над якою я працюю»¹. Основи теорії Б. Яворського було закладено в перші роки ХХ ст., а її найуживанішу назву – «ладова теорія» – було введено 1912 р., спочатку ж (з 1908 р.) концепція мала назву: «будова музичної мови», а з 1918 р. – «теорія слухового тяжіння». Науково-дослідна робота Б. Яворського тривала майже півстоліття й охопила всі сфери музикознавства: теоретичну гармонію, історію музики, музичну естетику й соціологію. Згідно з розробленою ним теорією музичного мислення, змістом музичного мистецтва, основою його впливу на людину є наявність психічних і психологічних принципів як відображення схеми суспільного процесу відповідної епохи². Шляхом поєднання законів музичного мислення з явищами історичного, загальнокультурного, естетичного порядку вчений прагнув осмислити цілісне сприйняття не тільки самого музичного твору, а й умов його побутування. Основні ж заслуги теорії Б. Яворського полягають в аналізі структури ладоутворень, внутрішньої ладової організації музичного твору та музично-історичного процесу, а також у проведенні аналогій у розвитку різних видів мистецтв. І саме тут дослідник побачив

---

¹ Яворский Б. Л. Краткая автобиография / Б. Л. Яворский // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 35.

² Див.: Сац Н. А. Неоценимы вклад в музыкально-теоретическую и историческую науку / Н. А. Сац // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 2 : Б. Яворский. Избранные труды : в 2 ч. – Ч. 1 / сост. И. С. Рабиновича ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича ; ред. И. А. Саца]. – М. : Сов. композитор, 1987. – С. 19.

багато прихованого від очей його сучасників і поцінованого лише десятиліття потім. Наукова доля Яворського була складною й драматичною, головним чином, через постійну зайнятість накладеними на нього обов'язками держслужбовця, відповідального за формування нової освітньої парадигми в масштабах усього СРСР, і йому вдалося оприлюднити лише незначну частину своєї спадщини, а саме: «Строение музыкальной речи»¹, «Упражнения в образовании ладового ритма»², «Конструкция мелодического процесса»³. Найважливіші ж результати було зафіксовано в усній лекторській, педагогічній та епістолярній діяльності (його листи до композиторів містили змістовні завдання, що насправді було заочним консультуванням), статтях та навчальних посібниках, рукописах (архів Б. Яворського знаходиться у фондах музею М. І. Глінки) і, що вельми показово, найповніше відображено в роботах його учнів і послідовників. Його вплив відчули на собі Б. Асаф'єв, В. Багадуров, Ф. Блуменфельд, І. Браудо, Р. Глієр (дружні та професійні стосунки якого з Б. Яворським тривали протягом 1892–1942 рр.), М. Гнесін, Д. Зернов, В. Конен, Л. Кулаковський, Е. Курт, О. Месіан, М. Мясковський (їхнє професійне листування тривало 27 років поспіль!), Г. Нейгауз, С. Протопопов, Д. Шостакович, М. Юдіна, а також теоретики-музикознавці й композитори наступних поколінь: Н. Горюхіна, В. Задерацький, В. Золочевський, І. Котляревський, Н. Корихалова, Г. Ляшенко, Л. Масленкова, В. Медушевський, В. Москаленко, І. Пясковський, Є. Назайкінський, О. Орлова, В. Протопопов, М. Скорик, А. Сокол, Ю. Холопов

---

¹ Яворский Б. Л. Строение музыкальной речи. Материалы и заметки / Б. Яворский. – М., 1908.

² Яворский Б. Л. Упражнения в образовании ладового ритма. – Ч. 1 / Б. Яворский. – М. : П. Юргенсон, 1915. Друге видання: М. : Музсектор, 1928.

³ Яворский Б. Л. Конструкция мелодического процесса / Б. Яворский // Яворский Б., Беляева-Экземплярская С. Структура мелодии / Труды ГАХН. Лаборатория экспериментальной эстетики и искусствоведения и Музыкальная секция. – Вып. 3. – М., 1929. – С. 7–36.

та ін. У побудові нашої концепції виховання співака-соліста ми керувалися основними положеннями теорії Б. Яворського, зокрема, його етнологічними результатами¹. Саме Б. Яворський найближче з усіх своїх сучасників підійшов до визначення явища, яке Е. Курт назвав «енергією музичного становлення»². Однак, Б. Яворський і Е. Курт дошукувалися різних причин, джерел цієї енергії: для Курта першопричиною були висотні відношення між звуками, для Б. Яворського – ладова природа музичного мистецтва. Внутрішні ж ладові протиріччя вчений вбачав у боротьбі двох основних начал – стійкості та нестійкості (рос. «устой» – «неустой»).

Відкритий Б. Яворським закон слухового тяжіння став основою його гіпотези, яка згодом виросла у теорію музичного мислення з її особливостями щодо різних епох. Почавши з дослідження «біологічних засад поведінки – з енергії її видів і співвідношень»³, «він узяв принципи вивчення ролі спільної дії слухового і зорового світосприйняття за один із вихідних пунктів своєї теорії ще задовго до відкриття фізіологами природи аналізаторів і формування науки “музична психологія”»; відійшов від асаф’євської гіпотези про музичну форму «як звучання речовини, перетвореної людською свідомістю у стрункий організм»⁴, коли «енергія, витрачена на подолання опору матерії і на її перетворення, і є <...> зміс-

---

¹ Антонюк В. Г. Українська вокальна школа: етнокультурологічний аспект : монографія / В. Г. Антонюк. – [2-ге вид.]. – К. : Українська ідея, 2001. – 144 с.

² Курт Э. Основы линейного контрапункта. Мелодическая полифония Баха / Курт Эрнст : [перевод с нем. З. Эвальд. / предисл. и ред. Б. В. Асафьева]. – М. : Гос. муз. изд-во, 1931. – 304 с.

³ Сац Н. А. Неоценимы вклад в музыкально-теоретическую и историческую науку / Н. А. Сац // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 2 : Б. Яворский. Избранные труды : в 2 ч. – Ч. 1 / сост. И. С. Рабиновича; общ. ред. Д. Д. Шостаковича; ред. И. А. Саца]. – М. : Сов. композитор, 1987. – С. 17.

⁴ Орлова Е. К. К истории становления теории музыкальной формы / Е. К. Орлова // Советская музыка. – 1974. – № 8. – С. 91–94.

том»¹, а також – від його теорії накопичення пісенної енергії², – разом же обидва ці вчені збудили дослідницький інтерес у наступних поколіннях до вивчення не лише етнографічного вияву народнопісенної творчості, а й до глибоко етнологічного входження у її «своєрідну інтонаційно-емоційну мову, старовинність цієї мови та різноманітність її відтінків, строю, складу та форм»³. Сенсаційним було відновлення Б. Яворським прихованого змісту бахівського шедевр – 48 прелюдій і фуг «Добре темперованого клавіру», що насправді виявився музичним тлумаченням образів Старого й Нового Заповіту, передбачень і пророцтв, Житій Христа⁴.

Окремо скажемо про дипломатичну місію Б. Яворського, якого уряд СРСР неодноразово відряджав до Італії, Німеччини, Франції, Англії для вивчення стану музичної освіти, влаштування гастролей, а також для налагодження стосунків з видатними музикантами-емігрантами з СРСР, зокрема, С. Прокоф'євим, який у 1936 р. повернувся на батьківщину⁵.

---

¹ Орлова Е. К. К истории становления теории музыкальной формы / Е. К. Орлова // Советская музыка. – 1974. – № 8. – С. 91–94.

² Асафьев Б. В. О народной музыке / Б. В. Асафьев. – Л. : Музыка, 1987. – С. 81–90.

³ Яворский Б. Л. Заметки о творческом мышлении русских композиторов от Глинки до Скрябина (1825–1915) / Б. Л. Яворский // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 2 : Б. Яворский. Избранные труды : в 2 ч. – Ч. 1 / сост. И. С. Рабиновича; общ. ред. Д. Д. Шостаковича; ред. И. А. Саца]. – М. : Сов. композитор, 1987. – С. 45.

⁴ Берченко Р. Э. В поисках утраченного смысла. Болеслав Яворский о «Хорошо темперированном клавире» / Берченко Р. Э. – М. : Классика-XXI, 2008. – 372 с.

⁵ Зі слів С. Прокоф'єва: «30 января, воскресенье. Утром повторял программу, а в 1:30 дня второй клавирабэнд в Большом зале консерватории, с повторением программы первого. Зал полон... Успех такой же и в том же порядке, как третьего дня. Несмотря на небывалый вой в конце, я заставил закрыть рояль после второго биса. Однако вой продолжался и после этого. Сегодня в артистической среди других – Мейерхольд, Яворский, Луначарский с женой... После того как толпа схлынула, Яворский увозит нас к себе [в Замоскворечье] и угощает совершенно феноменаль-

У 1926 р. Б. Яворський сприяв виступам киянки, солістки Большого театру К. Держинської у Німеччині, де гастролював разом з О. Бутомо-Названовою. Тоді ж, під час півторарічного відрядження до Німеччини, Австрії та Франції («для ознайомлення з постановкою музично-навчальної справи»), Б. Яворський відвідав співачку Н. Кошиць, якій акомпанував раніше у Києві, а тут – у її паризькому салоні, де познайомився з В. Горовицем)¹. Саме завдяки клопотанням Б. Яворського та С. Прокоф'єва, який на той час жив у Парижі, К. Держинська співала на сцені Гранд-Опера та взя-

---

ним обідом, – вероятно, самым вкусным за всё наше пребывание в СССР. Тут и закуски, и изумительные блины, и феноменальные пирожки – и, словом, с половины обеда я уже ничего не могу есть...

Между тем разговоры перешли на другую тему. Держинская, очень милая дама, рассказывает про колоссальную посещаемость московских театров, несмотря на дороговизну билетов: люди недоедают, но в театр ходят. Затем Яворский рассказывает, что в прошлом мае, когда он вернулся из Парижа в Москву, то в сферах уже в подробностях знали о разговорах, которые Яворский имел со мною, ибо во время нашего завтрака – случайно или нарочно – сидел нужный человек, который всё это записал и сообщил. Отсюда разговор естественно переходит на слежку в Москве – особенно за теми, кто является из-за границы. Яворский описывает характер того шума, который слышен в телефоне, когда к нему прикрепляется официальный подслушиватель. Действительно, на такого рода шум мы уже обратили внимание. Хотя мы ничего предрассудительного в телефон не говорили, но всё же этот шум надо иметь в виду.

Из всех сегодняшних разговоров неожиданный вывод: москвичи ругают теперешнюю Москву, но болезненно ждут, чтобы её похвалили. Выходим вместе с Держинской; Яворский... провожает нас до трамвая, который набит до отказа» (Сказ о том, как Сергей Сергеевич Прокофьев примеривался к «большевизии» (отрывки из дневника 1927 г.) [Електронний ресурс] / подгот. Д. Горбатов. – Режим доступу: <http://www.lebed.com/2002/art3102.htm>).

¹ Авербух Л. А. Даты жизни и деятельности / Л. Ф. Авербух // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 643.

ла участь у концертному виконанні опери М. Римського-Корсакова «Сказання про невидимий град Кітеж і діву Февронію» силами Большого театру (вражений її співом, Бруно Вальтер у своїй майбутній берлінській постановці «Пікової дами» П. Чайковського волів чути в партії Лізи лише її)¹.

Як бачимо, аспекти особистості видатного музиканта й теоретика, професора, доктора мистецтвознавства Б. Яворського вражають своїм гармонійним поєднанням і досконалим розвитком кожного його таланту. Він досліджував музично-історичний процес і створив власну теорію, писав і виконував музику, викладав і реорганізовував освітній процес, досліджував музичні терміни та впроваджував нові, перекладав значні музично-теоретичні праці та поезії з німецької, французької, польської мов на російську й навпаки і навіть створював балетні лібрето. Сучасники одноставно відзначали його «демонічну» невтомність, уміння невідступно вести співбесідника за ходом своїх думок і немов би програмувати на подальшу творчу діяльність, накреслюючи її етапи, найближчі цілі й кінцеву мету. Про його самоцінність свідчить відсутність урядових звань і нагород.

Основну увагу ми зосередили на малодослідженому аспекті діяльності Б. Яворського як концертмейстера вокалістів. Цілком можливо, що в разі вивчення його неозорої ансамблевої та сольної піаністичної діяльності, питома вага висвітлення інструментальної сфери виконавської амплітуди цього митця була б вищою². Та ми свідомо обмежили тему дослідження аспектів особистості Б. Яворського його акомпанементом

---

¹ Москалець О. Ксенія Держинська. Слава і забуття «золотого сопрано» / Олександр Москалець // Дзеркало тижня. – 2005. – № 2 (530), 22–28 січня.

² Цим аспектам присвятили свої дослідження Т. Антропова й Л. Кузьомкіна (Антропова Т. А. Б. Яворський і творчість Леонардо да Вінчі (до питання про специфіку художнього мислення / Т. А. Антропова // Українське музикознавство. – Вип. 36. – К., 2008. – С. 13–20; Кузьомкіна Л. А. Особливості розвитку виконавської техніки (зі спадщини Б. Л. Яворського) / Л. А. Кузьомкіна // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2003. – № 2. – С. 22–30).

вокалістам, як особливим феноменом музичного виконавства. Подібна вокальна «гегемонія» екстраполюється на увагу, яку композитори приділяли вокальним жанрам, що неминуче сприяло тому, що саме вокальна музика займала надто важливе місце у їхній творчості, а відтак – і в акомпаніаторській діяльності (нами було вивчено ейдос вокальності у творчості Ф. Шопена)¹. Не був винятком і Б. Яворський, чия активна концертмейстерська практика з вокалістами стала невід’ємною частиною виконавської діяльності, а також опосередковано вплинула на формування нових концертних форм і засобів художньої виразності музики². Насамкінець зазначимо, що Б. Яворському був також притаманний яскравий хист менеджера музичного мистецтва, вповні втілений ним на різних посадах. Цікаво, що сам він ніколи не диференціював своєї різнопланової діяльності, був глибоко переконаний, що все це – лише різні боки загального музично-історичного процесу.

Список використаних літератури і джерел

1. Авербух Л. А. Даты жизни и деятельности / Л. Ф. Авербух // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 611–661.

2. Антонюк В. Г. Українська вокальна школа: етнологічний аспект : монографія / В. Г. Антонюк. – [2-ге вид.]. – К. : Українська ідея, 2001. – 144 с.

3. Антропова Т. А. Б. Яворський і творчість Леонардо да Вінчі (до питання про специфіку художнього мислення / Т. А. Антропова // Українське музикознавство. – Вип. 36. – К., 2008. – С. 13–20.

4. Асафьев Б. В. О народной музыке / Б. В. Асафьев. – Л. : Музыка, 1987. – 247 с.

---

¹ Антонюк В. Г. Українська вокальна школа: етнологічний аспект : монографія / В. Г. Антонюк. – [2-ге вид.]. – К. : Українська ідея, 2001. – С. 103–106.

² Цей досвід Б. Яворського ми розвинули в лекціях-концертах благодійного авторського проекту «Антологія українського солоспіву», розпочатого в 1997 р.

5. Берченко Р. Э. В поисках утраченного смысла. Болеслав Яворский о «Хорошо темперированном клавире» / Р. Э. Берченко. – М. : Классика-XXI, 2008. – 372 с.

6. Бутомо-Названова О. Н. О работе Б. Л. Яворского с вокалистами над образом / О. Н. Бутомо-Названова // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 236–241.

7. Виноградов К. М. О специфике творческих взаимоотношений пианиста-концертмейстера и певца / К. М. Виноградов // Музыкальное исполнительство и современность : сб. ст. / сост. М. А. Смирнова. – Вып. I. – М. : Музыка, 1988. – С. 156–178.

8. Гольденвейзер А. Б. Несколько мыслей о воспитании певца / А. Б. Гольденвейзер // Советская музыка. – 1952. – № 9. – С. 72–74.

9. Горощенко О. М. Работа Б. Л. Яворского с вокалистами / О. М. Горощенко // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 244–246.

10. Горощенко О. М. Работа Б. Л. Яворского с вокалистами / О. М. Горощенко // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 242–246.

11. Дейша-Сионицкая М. А. Пение в ощущениях / М. Дейша-Сионицкая. – М. : Гос. Муз. изд., 1926. – 31 с.

12. Держинская К. Г. Имя, которое я вспоминаю с благодарностью / К. Г. Держинская // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 232–235.

13. Кузик В. В. Товариству ім. М. Леонтовича – 75 років / Валентина Кузик ; Центр муз. інформ. Спільки композиторів України. – К. : , 1996. – 6 с.

14. Кузьомкіна Л. А. Особливості розвитку виконавської техніки (зі спадщини Б. Л. Яворського) / Л. А. Кузьомкіна // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2003. – № 2. – С. 22–30.

15. Курт Э. Основы линейного контрапункта. Мелодическая полифония Баха / Курт Эрнст : [перевод с нем. З. Эвальд. / предисл. и ред. Б. В. Асафьева]. – М. : Гос. муз. изд-во, 1931. – 304 с.

16. Москалец О. Ксенія Держинська. Слава і забуття «золотого сопрано» / Олександр Москалец // Дзеркало тижня. – № 2 (530), 22–28 січня 2005.

17. Орлова Е. К. К истории становления теории музыкальной формы / Е. К. Орлова // Советская музыка. – 1974. – № 8. – С. 91–94.

18. Прокофьев С. С. Сказ о том, как Сергей Сергеевич Прокофьев примеривался к «большевизии» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lebed.com/2002/art3102.htm>

19. Сац Н. А. Неоценимы вклад в музыкально-теоретическую и историческую науку / Н. А. Сац // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 2 : Б. Яворский. Избранные труды : в 2 ч. – Ч. 1 / сост. И. С. Рабиновича; общ. ред. Д. Д. Шостаковича; ред. И. А. Саца]. – М. : Сов. композитор, 1987. – С. 12–40.

20. Холопов Ю. Н. Симметричные лады в теоретических системах Яворского и Мессиаана / Ю. Н. Холопов // Музыка и современность. – Вып. 7. – М. : Музыка, 1971. – С. 247–293.

21. Юдина М. В. Воспоминания о Б. Л. Яворском / М. В. Юдина // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 201–213.

22. Яворский Б. Л. Заметки о творческом мышлении русских композиторов от Глинки до Скрябина (1825–1915) / Б. Л. Яворский // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 2 : Б. Яворский. Избранные труды : в 2 ч. – Ч. 1 / сост. И. С. Рабиновича; общ. ред. Д. Д. Шостаковича; ред. И. А. Саца]. – М. : Сов. композитор, 1987. – С. 41–235.

23. Яворский Б. Л. Краткая автобиография / Б. Л. Яворский // Б. Яворский : в 2 т. – Т. 1 : Б. Яворский. Статьи. Воспоминания. Переписка : в 2 ч. – Ч. 1 : Статьи и воспоминания. – Изд. 2-е, испр. и доп. / ред.-сост. И. С. Рабинович ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 31–35.

24. Яворский Б. Л. Неизданные фрагменты и рецензии. – ГЦММК им. М. И. Глинки. – Фонд 146, ед. хр. 331, 4497, 4872, 4874.